

Det samiska kulturlandskapet

**Program för att bevara, bruka och
utveckla samiska kulturlandskap 2015–2020**

Länsstyrelsen
Västerbotten

Det samiska kulturlandskapet

**Program för att bevara, bruka och
utveckla samiska kulturlandskap 2015–2020**

Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum
Box 116
962 23 Jokkmokk
Telefon 0971-170 70

www.ajtte.com

Här finns programmet för nedladdning som pdf-fil

FÖRORD

Riksantikvarieämbetets särskilda satsning under åren 1998–2001 för att bevara det samiska kulturarvet fick stor betydelse för att lyfta fram de samiska kulturmiljöerna. För denna satsning utarbetades ett program för stöd. Satsningen fick ett stort gensvar bland den samiska befolkningen och det var tydligt att det fanns ett uppdämt behov. Det program som nu föreligger är det fjärde i ordningen.

Vi kan idag se att många betydelsefulla insatser gjorts under åren sedan det första programmet kom till. Samtidigt kan vi konstatera att det fortfarande finns mycket att göra i det samiska kulturlandskapet. Jämfört med andra delar av landet är stora delar av fjällområdet fortfarande helt oinventerat. Delar av fjällen har fornminnesinventerats men aktuella byggnadsinventeringar saknas nästan helt både i fjällen och skogslandet. Mycket återstår att göra när det gäller de biologiska och immateriella kulturarven. I skogslandet skadas fornlämningar fortfarande i alltför stor omfattning av skogsbruket. Målen för kulturvärden inom miljö kvalitetsmålen Storslagen fjällmiljö och Levande skogar ser inte ut att kunna nås till målåret 2020. Kort sagt finns det stora behov av fortsatta insatser om de mål som Riksdagen beslutat om ska kunna nås.

FN:s urfolksdeklaration är en viktig utgångspunkt för detta program. Andra dokument av betydelse är Konventionen om det biologiska kulturarvet, Konventionen om det immateriella kulturarvet och den Europeiska landskapskonventionen. Precis som andra folk har det samiska folket också rätt till sina kulturarv.

Föreliggande program har varit ute på en ”remissrunda” till alla organisationer som på ett eller annat sätt arbetar med samiska kulturarv. Det innefattar alltifrån statliga myndigheter till samiska organisationer. Vi vill tacka för alla värdefulla kompletteringar och synpunkter som kommit och det stora engagemanget kring detta programarbete. Det är vår förhoppning att detta program ska bli en inspiration för fortsatta insatser.

Jokkmokk och Östersund i december 2014

Kjell-Åke Aronsson

Museichef

Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum

Jerker Bexelius

Verksamhetschef

Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum

Omslagets framsida: Vistet i Árasluokta i Laponia. Foto: Kjell-Åke Aronsson

Duoddaris nr 28

ISBN 978-91-87636-77-6

ISSN 1100-6854

Fiskekåta byggd mot stor sten i Ruvhten Sijte. Foto Ewa Ljungdahl

INNEHÅLL

FÖRORD	3
1. BAKGRUND	7
1.1 Inledning	7
1.2 Syfte	7
1.3 Inriktning	8
1.4 Definition	8
2. KULTURMILJÖANSVAR HOS STAT OCH KOMMUNER	10
2.1 Statens markinnehav	10
2.2 Statens kulturmiljöansvar som markägare	11
2.3 Kommunernas roll vad beträffar skydd, vård och information kring kulturmiljöer	12
3. TILLSTÅNDET FÖR DET SAMISKA KULTURLANDSKAPET	13
3.1 Nuläge	13
3.2 Skydd av samiska kulturmiljöer	15
3.3 Hot och kunskapsluckor	17
4. NYA FÖRUTSÄTTNINGAR	21
4.1 Europeiska landskapskonventionen	21
4.2 Förändringar i Kulturmiljölagen	21
4.3 Nationella mål för kulturmiljöarbetet	23
4.4 Klimatförändring och global uppvärmning	23
4.5 Strategi för miljö kvalitetsmålet Storslagen fjällmiljö	23
4.6 Sametingets strategiska mål	25
4.7 Unesco-konventionen om immateriella kulturarv	25
4.8 Certifiering av skogsbruket	26
4.9 Renbruksplaner, RenGIS	26
4.10 Nya förvaltningsformer	26
5. SAMLAT PROGRAMFÖRSLAG	27
5.1. Kunskapsunderlag	27
5.1.1. Målsättning	27
5.1.2. Behov och prioriterade områden	28
5.2. Information	28
5.2.1. Målsättning	28
5.2.2. Behov och prioriterade områden	28

5.3 Klimatförändringar	29
5.3.1 Målsättning	29
5.3.2 Behov och prioriterade områden	29
5.4 Europeiska landskapskonventionen	29
5.4.1 Målsättning	29
5.5 Miljökvalitetsmålen	30
5.5.1 Målsättning	30
5.5.2 Behov och prioriterade områden	30
5.6 Vård och skydd	31
5.6.1 Målsättning	32
5.6.2 Behov och prioriterade områden	32
6. FINANSIERINGSMÖJLIGHETER	33
7. UPPFÖLJNING AV PROGRAMMET	33
REFERENSER	34
BILAGOR	
1. FN:s urfolksdeklaration, Sveriges kulturpolitiska mål och Konventionen om biologisk mångfald	35
2. Certifiering av skogsbruket	37
3. Renbruksplaner, GIS	39

Foto: Ewa Ljungdahl

1. BAKGRUND

1.1 Inledning

Under åren 1998–2001 initierade Riksantikvarieämbetet (RAÄ) en särskild satsning med riktade medel för bevarande av det samiska kulturarvet. I samband med satsningen togs det fram ett program som riktlinje för arbetet. Det första programmet följdes av ytterligare två, för perioderna 2003–2007 och 2008–2012. Det senaste programmet togs fram i samarbete mellan Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum i Jokkmokk och Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum i Östersund. Dessa institutioner tog ansvar för att initiera en uppföljning av programmet, och 2014 beviljades Ájtte i samarbete med Gaaltije statsbidrag enligt 16§ och 9§ förordningen (2010:1121) om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer för att ta fram ett program för fortsatt arbete 2015–2020.

Programmet har utarbetats av en arbetsgrupp med representanter från Sametinget, SSR, Länsstyrelsen i Västerbotten, Västerbottens museum, Jamtli, SLU, Ájtte och Gaaltije. Ewa Ljungdahl från Gaaltije har haft ansvar för att skriva programmet. Förutom arbetsgruppen har RAÄ, Skogsstyrelsen, Statens fastighetsverk, länsstyrelserna i Norrbotten, Jämtland och Dalarna, Skogsmuseet i Lycksele, Läns museet i Västernorrland, Norrbottens museum, Dalarnas museum, Läns museet i Gävleborg samt Statens historiska museum i olika grad deltagit i programmet.

Programmets målgrupp är alla myndigheter, organisationer, forskare och enskilda som arbetar med frågor kring samiskt kulturlandskap och kulturmiljöer.

I kapitel 1 redogörs för programmets bakgrund, syfte och inriktning. Därefter följer ett kapitel där statens och kommunernas ansvar vad gäller samiskt kulturlandskap beskrivs. Kapitel 3 innehåller en redogörelse av nuläge och skydd samt hot och kunskapsluckor och i kapitel 4 beskrivs nya förutsättningar som tillkommit sedan tidigare programperiod 2008–2012. Kapitel 5 innehåller ett samlat programförslag där vi har formulerat sex olika fokusområden med separata målsättningar och behov eller prioriterade områden. Slutligen följer två korta kapitel där vi har förslag till finansieringsmöjligheter samt hur programmet bör följas upp.

1.2 Syfte

Programmet ska ses som ett inriktningsdokument där inte minst processen med att arbeta fram programmet har varit av väsentlig betydelse.

Programmets syfte är att tjäna som inspiration och underlag för myndigheter, organisationer och institutioner vid samhällsplanering och bidragsfördelning. Det ska kunna användas för att motivera för departement och myndigheter varför det är viktigt att stödja arbetet med att bevara det samiska kulturlandskapet och visa vilka värden som kan gå till spillo om vi inte vårdar, brukar och dokumenterar det. Programmet ska även kunna användas för att initiera forskningsinsatser. Det ska ge en samlad och överskådlig bild av tillståndet och utvecklingsmöjligheter för det samiska kulturlandskapet och tjäna som ett stöd för att motivera verksamheter som syftar till att bevara, bruka och

utveckla detta landskap. Arbetet med programmet är demokratiskt viktigt eftersom det förutsätter samisk delaktighet under hela arbetsprocessen. Vidare ska programmet kunna användas för att:

- Visa på kunskapsluckor och särskilda behov.
- Vara till hjälp vid upprättande av kulturmiljöprogram och strategiprogram för länsstyrelser och kommuner.
- Vara till hjälp vid fördelning av bidrag samt vid planering av bevarande, vård och informationsinsatser kring samiska kulturmiljöer.
- Ge stöd och riktlinjer vad gäller genomförande av olika aktiviteter som syftar till att bevara och utveckla samiskt kulturarv samt peka på förutsättningar och möjligheter för att genomföra olika insatser.
- Öka kunskapen om aktörer som verkar inom det samiska kulturmiljöområdet för att underlätta samordning och nätverksbildning.

1.3 Inriktning

En ambition är att deltagande och inflytande av samiska organisationer och institutioner i kulturmiljöarbetet ska fortsätta att öka, alltifrån planering till genomförande.

Det samiska samhället och den samiska kulturen är inte statisk utan liksom alla andra kulturer dynamisk. Den levande samiska kulturen beror på vad varje generation samer gör av sitt kulturarv. Det är därför naturligt att programmets huvuduppgift blir att värna den kultur som den verksamma samiska befolkningen själv vill slå vakt om. Det samiska perspektivet, alltså brukarperspektivet, måste hela tiden vara i fokus samtidigt som myndigheter, kommuner och organisationer ska ta sitt ansvar utifrån befintliga mål, författningar och deklarationer.

Liksom för tidigare program är *FN:s urfolksdeklaration* övergripande. Programmet har också sin grund i *de nationella kulturpolitiska målen*, *de nya kulturmiljömålen* och *de nationella miljö kvalitetsmålen Storslagen fjällmiljö* och *Levande skogar*. Nytt är att även miljö kvalitetsmålet *Myllrande våtmarker* tagits med eftersom det är relevant för många samiska kulturmiljöer. Likaså är *konventionen om biologisk mångfald*, *den europeiska landskapskonventionen* samt *konventionen om trygghet av det immateriella kulturarvet* betydelsefulla.

För beskrivning av FN:s urfolksdeklaration, Sveriges kulturpolitiska mål och Konventionen om biologisk mångfald, se bilaga 1. Läs om den Europeiska landskapskonventionen under punkt 5.2 och om Konventionen om trygghet av det immateriella kulturarvet under punkt 5.7.

1.4 Definition

I programmet använder vi Sametingets definition av samiskt kulturarv: *Med det samiska kulturarvet menas det samiska folkets kultur och historia i en geografisk kontext. Kulturarvet återspeglar en svunnen tid samtidigt som det är basen för ett tanke system och dagens levande samiska kultur.*

Kulturmiljön och kulturlandskapet är en del av kulturarvet. Enligt RAÄ:s definition avser kulturmiljö den av människan påverkade fysiska miljön. Det kan gälla alltifrån enskilda objekt till stora landskapsavsnitt.

Det samiska kulturlandskapet är inte statiskt utan har genomgått stora förändringar. Från början var samerna ett jägar-, fiskar- och samlarfolk som senare övergick till att hålla tamren. Först levde man i intensiv tamrenskötsel med daglig mjölkning av renkorna för att senare övergå till storskalig extensiv renskötsel med fokus på köttproduktion. Samer har även varit fiskare, nybyggare, jordbrukare, sockenlappar med mera. Därför kan det samiska kulturlandskapet se mycket olika ut och olika samiska grupper kan ha sina egna kulturlandskap, ibland inom samma geografiska område. I det samiska kulturlandskapet finns även spår som inte har lämnats av samer eller samiska näringar. Det samiska kulturlandskapet ska ses som en helhet som består av tre komponenter där alla delar behövs för att bilden ska bli komplett. Om komponenterna betraktas var och en för sig är det inte möjligt att förstå sammanhanget i kulturmiljön.

- Det materiella kulturarvet innefattar alla fysiska spår i landskapet.
- Det immateriella kulturarvet omfattar allt som inte lämnar några fysiska spår; berättelser, sägner, platser med speciell betydelse och allt annat som någon måste berätta om. Även traditionell samisk kunskap och samiska språket ingår i det immateriella kulturarvet.
- Det biologiska kulturarvet är den levande delen av kulturarvet som visar hur människan har nyttjat naturen. Exempel är renvallar och barktäkter.

Peter Andersson och hans barnbarn Tobin från Idre sameby har hittat en mjölkgröpa, boerne. Foto Ewa Ljungdahl

2. KULTURMILJÖANSVAR HOS STAT OCH KOMMUNER

Nästan all mark med spår efter renskötsel och annan samisk verksamhet ägs av andra än samer. Renskötselområdet omfattar enligt Sametingets definition 55 % av Sveriges yta. Fjällområdet (ovan fjällnära gränsen) omfattar nästan 20 % av Sverige, varav 99,6 % ingår i renskötselområdet. Staten äger 46 % av renskötselområdet, men hela 83 % av det ingående fjällområdet.

Statens markinnehav fördelas mellan olika myndigheter och statliga bolag, vilka också sköter förvaltningen av dessa områden. När det gäller förvaltning av kulturmiljöer har även länsstyrelsen en viktig roll. Länsstyrelsen ansvarar för att bevaka att riksintressen hävdas och att Kulturmiljölagen följs samt fördelar olika bidrag, bland annat det statsanslag som är särskilt riktat till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer (7:2-anslaget). Skogsstyrelsen har ansvar för att hänsyn tas till övriga kulturhistoriska lämningar i skogsmark enligt Skogsvårdslagens 30 § (1979:429) och att hänsyn tas till rennäringen vad gäller skogsbruk. I dagsläget finns det inga organiserade former för samordning och samråd mellan de statliga myndigheter och bolag som äger och förvaltar mark och kulturmiljöer inom Sápmi. Beslut som länsstyrelsen fattar som berör statligt ägd mark eller statligt ägda fastigheter får berörda myndigheter och företag alltid ta del av och i de flesta fall sker också samråd innan beslut fattas.

Hur utvecklade kontakterna mellan olika myndigheter är varierar mellan olika län. När det gäller avverkningar som berör fornlämningar och kulturhistoriska lämningar inom statligt ägd skog prövas dessa ärenden på samma sätt som andra avverkningsanmälningar av länsstyrelsen och Skogsstyrelsen. Prövning av byggnadsminnen eller bidragsansökningar som avser privatägda byggnader som ligger på statlig mark prövas på samma sätt som andra ansökningar hos länsstyrelsen. Statliga byggnadsminnen ägs av staten och kan hanteras av andra myndigheter, men det är RAÄ som har tillsyn över de statliga byggnadsminnena. När det gäller förvaltning av andra kulturmiljöer sker inga kontinuerliga samråd mellan myndigheter. Inom statligt ägd mark i Sápmi finns ett stort antal vårdkrävande kulturmiljöer. Vård av sådana kulturmiljöer bekostas bland annat av Sveaskog och Statens fastighetsverk, men behovet är betydligt större än de befintliga resurserna. En svårighet i detta arbete är dessutom att de anslag som länsstyrelsen kan fördela till kulturmiljövård inte får fördelas till statligt ägda byggnader eller till statlig mark.

2.1 Statligt markinnehav

Den statliga markägarrollen är inte enhetlig utan fördelas på Statens fastighetsverk (SFV), Naturvårdsverket och Sveaskog. SFV förvaltar större delen (72 %) av renskötselområdet i fjällen medan Sveaskog är den största statliga markägaren i skogslandet (22 %). Sveaskog äger tillsammans med övriga stora skogsbolag närmare hälften av den mark som ligger i skogslandet inom renskötselområdet. Staten har en mycket viktig roll i

bevarandet av det samiska kulturlandskapet genom den statliga kulturmiljövården, men siffrorna ovan visar att staten i egenskap av markägare även har en mycket viktig roll i arbetet med att bevara det samiska kulturlandskapet och dessutom ett stort ansvar för att detta arbete också genomförs. Det samiska kulturlandskapet är en viktig del i Sveriges kulturarv och detta ansvar delas av alla.

2.2 Statens kulturmiljöansvar som markägare

SFV förvaltar den mark som vid Domänverkets bolagisering inte ansågs som kommersiell och som av kulturhistoriska, strategiska eller andra skäl borde stanna i statens ägo. Renskötselområdet var ett sådant område. I myndighetens regleringsbrev står att:

- Fastigheternas värden, inklusive kultur- och naturmiljövärden, ska bevaras, vårdas och utvecklas på en för ägaren och brukarens långsiktigt lämplig nivå.
- Myndigheten ska vidare verka för att leva upp till de nationella kulturpolitiska målen, främst målet att främja ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas.
- Verka för att leva upp till de skogspolitiska målen för produktion och miljö
- Samt verka för att de nationella miljö kvalitetsmålen uppnås, främst målen om god bebyggd miljö, storslagen fjällmiljö och levande skogar.

SFV har tagit fram en ”Handlingsplan för fastighetsområde marks kulturarvsarbete i SFV:s markinnehav 2011–2015” som omfattar kulturmiljöarbetet på myndighetens hela markinnehav. Det samiska kulturlandskapet är inte omnämnt i handlingsplanen och inte heller i årsredovisningarna. Skogsbruket har FSC-certifierats. Myndigheten har flera anställda kulturmiljöspecialister men av dessa arbetar i dagsläget ingen specifikt med fjäll- eller skogliga miljöer och inte heller med det samiska kulturarvet.

Naturvårdsverket (NV) förvaltar alla nationalparker samt vissa naturreservat som har överfört från SFV. Regleringsbrevet till NV nämner inte kulturmiljöfrågor. Däremot ska myndigheten redovisa hur denna har verkat för att nå generationsmålet för miljö kvalitetsmålen och hur arbetet har integrerats i genomförandet av myndighetens verksamhet. NV förvaltar även nationalparkerna i världsarvet Laponia och har också en representant i förvaltningsorganisationen. Myndigheten har inte någon anställd kulturmiljöspecialist.

Sveaskog förvaltar de markområden som ansågs vara kommersiella vid uppdelningen av Domänverket. I statens ägarpolicy nämns inte kulturmiljö specifikt, men det betonas att statliga bolag ska vara föredömen när det gäller exempelvis miljöfrågor. Sveaskog är FSC-certifierat men har ingen anställd kulturmiljöspecialist.

2.3 Kommunernas roll vad beträffar skydd, vård och information kring kulturmiljöer

Enligt Plan- och Bygglagen (PBL) ska varje kommun ha en översiktsplan som omfattar hela kommunens yta. Planen ska bland annat redovisa hur kommunen avser att tillgodose miljö kvalitetsnormer och riksintresse miljöer. Kommunen kan också redovisa de kommunalt sett kulturhistoriskt värdefulla miljöerna, till exempel i ett kulturmiljöprogram.

Ett problem är att kommunerna i Norrlands inland är stora till ytan men små befolkningsmässigt och nästan inte alls har några resurser för att arbeta med kulturmiljöer. Det finns oftast inte några kulturmiljöprogram eller strategier hos kommunerna. Ibland ses kulturmiljön som ett hinder istället för en resurs i det lokala utvecklingsarbetet. I samband med stadsflytten i Kiruna är det Landstinget som tagit initiativet och varit pådrivande för att uppmärksamma kulturmiljövärdena.

3. TILLSTÅNDET FÖR DET SAMISKA KULTURLANDSKAPET

3.1 Nuläge

Det har hänt mycket positivt vad gäller det samiska kulturlandskapet under de senaste åren. Kunskapsunderlaget har förbättrats genom de dokumentationsprojekt och arkeologiska undersökningar som har tillkommit, ofta på samiskt initiativ. Många samiska kulturmiljöer har räddats från igenväxning och förfall med bidrag från Landsbygdsprogrammet och länsstyrelsens statsanslag för kulturmiljövård. Flera samiska kulturmiljöer har fått ökat skydd och informationsinsatser har bidragit till att synliggöra viktiga kulturmiljöer.

Det finns många aktörer som direkt eller indirekt arbetar med bevarande av det samiska kulturlandskapet. Olika myndigheters beslut och åtgärder kan ha stor påverkan. Hur en kommun väljer att tillämpa PBL eller hur en länsstyrelse tillämpar Miljöbalken och Kulturmiljölagen kan till exempel vara av avgörande betydelse. Skogsstyrelsens informa-

Lappstaden Arvidsjaur. Foto Ewa Ljungdahl

Undersökning av kåtaplats i Koppsele 2014. Foto Britta Lindgren Hyvönen

tion, rådgivning och tillämpning av Skogsvårdslagen har stor betydelse för kulturmiljöerna i skogen. Avgörande för hur myndigheter tar tillvara samiska kulturvärden är vilka kunskapsunderlag som finns tillgängliga, liksom tillgång på samisk kulturkompetens.

Länsstyrelserna arbetar utifrån sina egna strategiska dokument, regeringsuppdrag och nationella mål i sitt arbete med kulturmiljövård. Västerbottens län har till exempel en strategi för hur kulturmiljöarbetet ska bedrivas i länet för perioden 2012–2014. I strategin beskrivs bland annat uppdrag och mål, kulturhistorisk profil och fokusområden. Den övergripande målsättningen är att öka omvärldens och allmänhetens engagemang och bygga upp en bättre medvetenhet om länets kulturmiljövärden och deras betydelse för ett långsiktigt hållbart samhälle. Strategin inriktar sig brett till länets kulturmiljöer och de samiska kulturmiljöerna ingår som en självklar del i strategins alla delar. Något särskilt kapitel som enbart handlar om samiska kulturmiljöer finns däremot inte. I Jämtlands län har länsstyrelsen tagit fram en kulturmiljöstrategi för 2014–2020 för sitt interna arbete. Tanken är att på sikt göra motsvarande arbete med externa aktörer inom kulturmiljövården i länet. Västerbottens län har ett arkeologiskt handlingsprogram för länets uppdragsarkeologi där samisk historia och förhistoria tas upp som ett särskilt prioriterat forskningstema.

Länsmuseernas uppdrag och verksamhet varierar mellan de olika länen.

Vissa kommuner har antagna kulturmiljöprogram som hjälp för sin planering. Samiska kulturmiljöer behandlas på olika sätt i programmen. I kulturmiljöprogrammen i Västerbottens län har samiska kulturmiljöer generellt en sekundär roll, men i till exempel

Sorsele kommun finns flera utpekade samiska miljöer. I Jämtlands län pågår arbete med att ta fram kommunala kulturmiljöprogram i fyra av länets åtta kommuner, bland annat Bergs kommun som har inlett sitt arbete med att ha dialogmöten med samebyarna. I Norrbottens län är det endast Piteå kommun som har ett kulturmiljöprogram. I de tre nordliga länen finns således bara ett mindre antal kommunala kulturmiljöprogram som tar upp samiska kulturmiljöer. I Norrbottens län finns ett regionalt kulturmiljöprogram som behandlar samiska kulturmiljöer.

3.2 Skydd av samiska kulturmiljöer

Det finns olika möjligheter att skydda och bevara samiska kulturmiljöer. Här är några aktuella exempel:

Världsarv: Lapplands världsarv – Laponia – är det enda kombinerade natur- och kulturvärldsarvet i Norden och ett av fyra världsarv med kvarvarande urbefolkning. Området utgörs av flera nationalparker och naturreservat. Laponia har en lokalt förankrad förvaltningsorganisation, Laponiatjuottjudus, i Jokkmokk.

Kulturresevat: 2005 bildade staten, genom Länsstyrelsen i Västerbottens län, det samiska kulturresevatet Aatoklimpoe, Atoklimpen i Tärnafjällen. Aatoklimpoe är en representativ samisk miljö med kontinuitet från förhistorisk tid fram till idag. År 2014 bildades kulturresevatet Fatmomakke kyrkstad, som har en lång historia som samisk mötesplats. I Norrbottens- och Jämtlands län finns inga samiska kulturresevat.

Byggnadsminne: I Norrbottens län finns tre samiska byggnadsminnen, Kyrkstaden i Arvidsjaur, kyrkkåtan i vistet Vaisaluokta och nybygget Rikti-Dokkas. I Västerbottens- och Jämtlands län finns inga samiska byggnadsminnen.

Statliga byggnadsminnen: Fjällägenheterna Dainanäs, Örnbo och Åkernäs i Västerbottens län har samisk anknytning.

Riksintressen: I Norrbottens län finns tolv samiska riksintressen för kulturmiljön, i Västerbottens län fjorton och i Jämtlands län sex stycken. Miljöerna representerar samiska nybyggen, skogs- och fjällsamiska visten, kapell, kult- och offerplatser, kåtakyrka, fornlämningsmiljöer, samisk kyrkstad, visteskola samt missionsskola för samebarn. Exempel på miljöer med samisk bosättning i kustområdet eller söder om det samiska kärnområdet saknas i urvalet av riksintressanta kulturmiljöer.

Områdesbestämmelser: Ett exempel på en samisk miljö som har skydd i kommunal planläggning är Ankarede kyrkstad i norra Jämtland som skyddas genom områdesbestämmelser enligt PBL.

Mångfaldsparker: 2013 invigdes SCA:s första mångfaldspark i Peltovaara sydväst om Gällivare. Områdets rikedom på natur- och kulturvärden ställer krav på den framtida förvaltningen. En målsättning är att områdets kulturvärden ska kunna bevaras. I parken finns många samiska härdar och barktäkter, ett nybygge från 1757 samt en turistled och turiststuga från 1800-talet. Hembygdsföreningen i Gällivare har länge arbetat för att ge området ett skydd och Peltovaara finns också med i kulturmiljöprogrammet för Norrbottens län.

*Personal från Jamtli dokumenterar en förfallen kåta vid Stortjärns vinterviste i Tåssåsens sameby.
Foto Ewa Ljungdahl*

Ekopark: En ekopark är ett skyddat naturområde som förvaltas av Sveaskog. Även kulturmiljöer som ligger ingår i ekoparker skyddas. Ekoparker är stora sammanhängande skogslandskap med höga naturvärden. I flera av ekoparkerna i Norrbottens län bedrivs renskötsel, till exempel Leipipir, Luottåive, Tjadnes-nimtek och Ledfat. I Tjadmes-nimtek finns ett restaurerat sommarviste och flera barktäkter. I Jovans ekopark i Västerbotten finns många samiska kulturspår som till exempel härdar och barktäkter.

Model Forest: Inom Vilhelmina kommun har en Model Forest etablerats. Syftet är att uppnå ett långsiktigt brukande av landskapet baserat på lokalt samarbete och samverkan. Arbetet bygger på ett frivilligt partnerskap mellan olika aktörers naturresurs- och landskapsutnyttjande. En Model Forest innebär ingen inskränkning i äganderätten och kan inte styra markägare eller andra aktörer. Kulturmiljöer som ingår i Model Forest får ett automatiskt skydd mot skogliga ingrepp. I Vilhelmina Forest finns flera demonstrationsområden där man informerar om skogliga värden och olika typer av brukande i landskapet. Bielite och Silisen är två demonstrationsområden där det ingår samiska kulturmiljöer.

KULT-projektet: ”Kulturlandskapet som resurs för lokal utveckling” – ett projekt som drevs av länsstyrelsen i Västerbotten fram till 2009 och syftade till att hitta långsiktiga lösningar för att organisera och finansiera upprustning och skötsel av kulturmiljöer samt att utveckla en modell för samverkan som tagits fram inom ett tidigare projekt. Projek-

Vindkraftpark i jämtlandsfjällen. Foto Ewa Ljungdahl

tets fokus var Kultsjödalen, och i samband med arbetet identifierades viktiga kulturmiljöer i området och en visteplats i Vielsesmakke rustades upp.

Områdesskydd enligt Miljöbalken: Nationalparker, naturreservat och Natura2000-områden hyser en mängd samiska kulturmiljöer. Dessa områden har ett starkt skydd mot storskalig exploatering, såsom skogsbruk, gruvdrift etc. Skyddad natur finns i hela landet, men fjälltrakterna hyser den största arealen.

3.3 Hot och kunskapsluckor

Ett övergripande bekymmer är att det statliga kulturmiljöanslaget inte har ökat på tjugo år. Samtidigt ökar trycket på kulturmiljöer, inklusive samiska miljöer, hela tiden. Ytterligare ett exempel på att kulturmiljöer knappast prioriteras är att länsantikvariefunktionen har försvunnit i flera län runtom i Sverige, vilket innebär att det saknas en helhetssyn och ett övergripande ansvar för kulturmiljöfrågor på regional nivå.

Ett annat problem är att svensk lagstiftning inte är anpassad till urfolks rättigheter och speciella ”kultursyn”, till exempel traditionell kunskap och icke-skriven historia, och kan därmed vara svår att tillämpa på det samiska kulturarvet. Ofta saknas ett holistiskt förhållningssätt vid tillämpning av lagar, kanske skyddas till exempel endast enskilda objekt och inte hela sammanhållna miljöer. Ett bekymmer är att samebyarna varken har tid eller ekonomisk möjlighet att medverka vid alla samråd och möten med myndigheter som berör de egna markerna och därmed inte kan föra sin talan och bevaka sina rättigheter.

Fatmomakke kyrkstad. Foto Länsstyrelsen i Västerbotten

Renskötselområdet står idag inför en situation med ständigt ökande storskaliga exploateringsföretag som påverkar rennäring och kulturmiljöer negativt eller är direkt förödande, till exempel gruvbrytning och anläggande av stora vindkraftsparker men även storskalig turism och skogsbruk. Exploateringshotet gäller även för skogslandet, där det kan finnas spår efter flera samiska livsstilar som renskötande fjäll- och skogssamer samt samiskt gårdsbruk med variationer i byggnadsskick och traditioner. Speciellt i södra Norrlands skogsland är kunskapen om den samiska närvaron bristfällig. Skogsbruket är idag det enskilt största hotet mot kulturlämningar i skogsmark. De undersökningar som Skogsstyrelsen och RAÄ har utfört sedan 2005 visar genomgående på oacceptabelt höga skadefrekvenser. Den senaste rapporten visade att 48 % av inventerade forn- och kulturlämningar skadats i samband med skogsbruksåtgärder. Sedan slutet av 2013 har därför skogsföretagen, Skogsstyrelsen, länsstyrelserna i Västerbotten och Norrbotten samt Statens fastighetsverk arbetat tillsammans för att minska skadorna från skogsbruk på forn- och kulturlämningar i de båda nordligaste länen.

Skogsbolagen ska inte bara leva upp till den kulturmiljölagstiftning som innebär att fornlämningar inte får skadas. Samtliga större skogsbolag har dessutom genom sin FSC-certifiering åtagit sig att särskilt värna det samiska kulturarvet.

Det är svårt att till fullo förstå vilka konsekvenser den globala uppvärmningen kommer att innebära för kulturlandskap och fornlämningar på lång sikt. Vi kan redan nu konstatera att värdefulla övergivna visten och renvallar växer igen i snabb takt.

Många samiska kulturmiljöer är i behov av både vård och skydd. Likaså är aktuell information (broschyrer, skyltar, appar, hemsidor med mera) om samiska kulturarv och kulturmiljöer nödvändiga för att sprida kunskap och väcka intresse.

Ett konkret hot mot samiska kulturmiljöer är att de miljöersättningar för natur- och kulturmiljöer i renskötselområdet samt medel för att utveckla kunskapen om sådana miljöer som inrättades 1999 upphörde i och med att Landsbygdsprogrammet 2007–2013 avslutades. Ersättningarna gavs för vård och skötsel av renvallar och andra övergivna kulturmiljöer och har inneburit att stora arealer av det samiska kulturlandskapet har vårdats. Konsekvensen av att ersättningarna upphör blir att stora delar av det samiska kulturlandskapet snabbt kommer att växa igen.

En allvarlig kunskapslucka är avsaknad av yttäckande fornminnesinventering i samiska områden. Stora markområden är fortfarande inte inventerade. Med tanke på bland annat klimatförändringar är det bråttom att registrera de gamla visteplatserna. En annan faktor som gör att detta brådskar är att den sista generationen renskötare som upplevde den intensiva renskötseln och känner till äldre visteplatser och traditionell samisk kunskap snart är borta.

Det saknas även aktuella dokumentationer och sammanställningar av det samiska byggnadsbeståndet och andra anläggningar som till exempel rengården. De bebyggelseinventeringar som gjorts genom åren, bland annat inför kommunala kulturmiljöprogram, är i de flesta fall föråldrade och är främst koncentrerade till älvdalsbebyggelsen. I viss mån finns samiska visten längs renarnas flyttleder beskrivna. Av till exempel Västerbottens femton kommuner saknar fem kulturmiljöprogram och tre kommuner har ytterst bristfälligt underlag. En särskild fjällinventering av bebyggelse ovan odlingsgränsen genomfördes i Västerbottens län 1978 och under ett antal år. Inventeringen är dock inte komplett för alla inlandskommuner i Västerbottens län och börjar bli föråldrad. I de andra fjällänen finns inga motsvarande byggnadsinventeringar. Vid Åjtte pågår för närvarande ett arbete med byggnadsdokumentation inom ramen för ett projekt med stöd från Kolarctic-programmet för samarbete mellan de nordliga delarna av Norge, Sverige, Finland och Ryssland. Inom detta projekt har också en nästan bortglömd samisk byggnadstyp rekonstruerats; den sexkantiga timmerkåtan.

Vissa områden är inventerade inom olika projekt men resultaten finns spridda i databaser eller på andra sätt som oftast endast finns tillgängliga för projektägaren. Det finns ett behov av att samordna resultaten av inventeringar och dokumentationer och göra dem tydliga och tillgängliga för berörda samebyar, myndigheter, organisationer och exploatörer även om inte alla registreringar är granskade och kvalitetssäkrade. Detta för att undvika dubbelarbete.

Det finns en hel del material i form av dokumentationer, registreringar och inventeringar som behöver bearbetas vetenskapligt utifrån olika frågeställningar. Forskningsluckorna är stora både vad gäller samisk arkeologi och bebyggelsehistoria/byggnadshistoria och stora delar av fjällområdet är fortfarande helt oinventerade.

Foto Ewa Ljungdahl

*Rekonstruktion av en sexkantig timmerkåta, en numera nästan bortglömd samisk byggnadstyp.
Foto Kjell-Åke Aronsson*

4.NYA FÖRUTSÄTTNINGAR

Sedan programmet 2008–2012 har det tillkommit några nya förutsättningar som kan påverka arbetet med att bevara det samiska kulturlandskapet.

4.1 Europeiska landskapskonventionen

Den europeiska landskapskonventionens mål är en rikare livsmiljö där alla kan delta i utformningen. Konventionens medel är förbättrat skydd, förvaltning och planering av europeiska landskap. Den syftar också till att främja samarbetet kring landskapsfrågor inom Europa samt till att stärka allmänhetens och lokalsamhällets delaktighet i det arbetet. Konventionen innefattar alla typer av landskap, både stad och landsbygd, och inkluderar även det samiska kulturlandskapet. Sverige ratificerade Landskapskonventionen i maj 2011. Åtta myndigheter arbetar för närvarande med en övergripande samordning för konventionens införande, implementering och tillämpning; RAÄ, Boverket, Jordbruksverket, länsstyrelserna, Naturvårdsverket, Skogsstyrelsen, Tillväxtverket och Trafikverket. Genom att ratificera konventionen åtar vi oss att skydda, förvalta och planera vårt landskap i enlighet med konventionens intentioner. Detta innebär bland annat att Sverige ska:

- Erkänna landskapets betydelse i den egna lagstiftningen.
- Öka medvetenheten om landskapets värde och betydelse i det civila samhället, i privata organisationer och hos offentliga myndigheter.
- Främja delaktighet i beslut och processer som rör landskapet lokalt och regionalt.
- Utveckla en helhetssyn på landskapets värden och hållbar förvaltning av dessa.
- Utbyta kunskap och delta i europeiska samarbeten om frågor som rör landskapet.

4.2 Förändringar i Kulturmiljölagen

Den nya Kulturmiljölagen (1988:950) trädde i kraft den 1 januari 2014. Förutom att lagen bytte namn skedde även en förändring av fornlämningsdefinitionen. De tidigare fornlämningsrekvisiten, det vill säga de kriterier som en lämning ska ha för att kunna bedömas som en fornlämning, är desamma men till kriterierna har det tillkommit ett åldersrekvisit. Detta innebär att en lämning måste vara anlagd före 1850 för att kunna bedömas som fornlämning och vara skyddad enligt Kulturmiljölagen.

När det gäller de fornlämningstyper som är vanliga inom det samiska området är konsekvenserna av den nya lagen inte särskilt stora enligt berörda länsstyrelser. I de flesta fall har inte den antikvariska bedömningen förändrats när det gäller dessa lämningar. Visten, härdar och kåtatomter bedöms till exempel fortfarande som fornlämningar och är därmed lagskyddade, förutom i de fall där man med största säkerhet kan bedöma att

Nyupträckt härd i kätatomt i Idre sameby. Kätatomten är svårt skadad av en turistled.

Foto Ewa Ljungdahl

lämningen är anlagd 1850 eller senare. Renvallar bedöms som fornlämningar om de rumsligt, funktionellt och kronologiskt hör samman med ett viste eller annan lämning som bedöms som fornlämning. I annat fall bedöms renvallar som övriga kulturhistoriska lämningar och har därmed inget skydd enligt kulturmiljölagen. I och med den nya lagen har länsstyrelsen fått möjlighet att fornminnesförklara lämningar som är yngre än 1850, vilket kan vara en bra lösning för att skydda visteplatser och andra samiska kulturmiljöer som inte uppfyller åldersrekvisitet. Fornlämningsförklaringar är emellertid en tidskrävande process och länsstyrelsen kan bara fornlämningsförklara enskilda fornlämningar, inte hela grupper av lämningar varför denna möjlighet sannolikt kommer att användas endast i ett fåtal fall.

4.3 Nationella mål för kulturmiljöarbetet

Från den 1 januari 2014 gäller nya nationella mål för kulturmiljöarbetet. Målen ska styra de statliga insatserna på kulturmiljöområdet. De ska även kunna inspirera och vägleda politiken i kommuner och landsting. Det statliga kulturmiljöarbetet ska främja:

- ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas,
- människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön,
- ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser,
- en helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

4.4 Klimatförändring och global uppvärmning

Ett varmare klimat medför stora utmaningar för kulturmiljövården. I fjällen flyttas trädgränsen uppåt, vilket medför igenväxning av gamla visten och renvallar och att många gamla platser kommer att bli omöjliga att återfinna. Dokumentationsarbete är både önskvärt och brådskande. Nedbrytningen av arkeologiskt material går också snabbare samtidigt som nya växt- och djurarter kan etablera sig och förändra miljön. I högfjällen smälter snölegorna och material som har varit infruset i hundra- eller tusentals år kommer i dagen. Exempel på material som har tinat fram i Norrbottens fjällområde är pulkor och pilspetsar med bevarade träskäft.

4.5 Strategi för miljö kvalitetsmålet Storslagen fjällmiljö

Naturvårdsverket har på uppdrag av regeringen tagit fram ett förslag till en strategi som ska bidra till att miljö kvalitetsmålet Storslagen fjällmiljö kan nås. Förslaget har redovisats till Miljödepartementet. I den föreslagna strategin ingår bland annat förslag om ett

1000 år gammal pilspets med bevarat träskäft som tinat fram ur en snöleja i närheten av Vuolep Allakasjaure sydväst om Torneträsk. Foto Mads Skoland

nytt miljöstöd inom Landsbygdsprogrammet samt satsningar på dokumentation och information. Däremot saknas förslag på fornminnesinventeringar även om det finns ett förslag på sådana satsningar inom ramen för arbetet med renbruksplaner. En sådan satsning blir dock frivillig och kommer att vara beroende av varje enskild samebys eget intresse och kompetens. Det är också samebyn som avgör vem som ska få tillgång till de insamlade uppgifterna.

Utifrån den negativa utvecklingen för miljö kvalitetsmålet genomför Naturvårdsverket under några år en forskningssatsning för att uppnå målet. Syftet med satsningen är att skapa bättre förståelse för fjällvärldens konflikter och möjligheter samt att med respekt för olika perspektiv främja en hållbar utveckling. Satsningen ska uppmuntra ett helhetsperspektiv på det levande fjällskapet och öka möjligheterna att nå miljö kvalitetsmålet.

4.6 Sametingets strategiska mål

En viktig uppgift för Sametinget är att medverka i samhällsplaneringen, där kulturarvsfrågor ingår, och att bevaka samiska intressen, däribland rennäringens anspråk vid nyttjande av mark och vatten. Sametingets ambition är att på sikt överta delar av eller hela förvaltningen av samiska kulturmiljöer och fornlämningar.

4.7 Unesco-konventionen om immateriella kulturarv

Unesco antog 2003 en konvention om trygghet av det immateriella kulturarvet. Sverige ratificerade konventionen i januari 2011. Konventionen syftar bland annat till att öka kunskapen om och säkra respekten för det immateriella kulturarvet. Enligt konventionen är immateriella kulturarv sedvänjor, framställningar, uttryck, kunskaper och färdigheter som samhällen och grupper erkänner som delar av sitt kulturarv. Exempel på immateriella kulturarv är berättande, musik och dans, sociala sedvänjor, minnen och ritualer, festivaler, kunskap och praxis om naturen och universum samt händernas kunskap och uttrycksätt med koppling till traditionella hantverk. Skilda länder använder olika tillvägagångssätt för att utse immateriella kulturarv.

- Immateriella kulturarv är inte enbart nedärva traditioner från det förflutna, utan även samtida och urbana.
- Immateriella kulturarv kan ge en känsla av delaktighet, identitet och kontinuitet genom att de utgör en länk från vårt förflutna som förs vidare genom nuet in i vår framtid.
- Immateriella kulturarv är beroende av dem vars kunskaper förs vidare från generation till generation, eller till andra samhällen.

2011 fick Institutet för språk- och folkminnen av regeringen ett treårigt uppdrag att utveckla arbetet med tillämpningen av konventionen i Sverige. Uppdraget sker i samverkan med andra berörda aktörer, däribland Sametinget, och det har bildats en arbetsgrupp bestående av representanter från samiska institutioner som arbetar med tillämpning av konventionen.

4.8 Certifiering av skogsbruket

FSC (Forest Stewardship Council) är en oberoende, internationell medlemsorganisation som ska uppmuntra till ett miljöanpassat, samhällsnyttigt och ekonomiskt livskraftigt bruk av världens skogar. En certifiering enligt FSC är ett frivilligt åtagande av skogsbruket och innebär att man visar hänsyn utöver vad lagen säger. FSC anger regler både för hur fornlämningar och andra värdefulla kulturmiljöer ska dokumenteras och hur dessa ska skyddas vid skogsbruksåtgärder.

Läs mer om certifiering av skogsbruket i bilaga 2.

4.9 Renbruksplaner, RenGIS

Skogsstyrelsen har sedan 2005 ett regeringsuppdrag att upprätta renbruksplaner (RBP) för samebyarna i samverkan med Sametinget. Idag är det femtio av landets femtioen samebyar som har en grundversion av sin renbruksplan. Syftet med en renbruksplan är att förbättra underlaget för operativ renskötsel, att förbättra underlaget för samrådsdiskussioner med andra markanvändare samt att producera information som kan kombineras med andra markanvändares databaser. RenGIS är det dataprogram som används för att skapa och ajourhålla renbruksplanerna, men också för att hantera andra datakällor, underlag och bakgrundskartor.

Läs mer om renbruksplaner och RenGIS i bilaga 3.

4.10 Nya förvaltningsformer

Laponia

Laponiatjuottjudus är förvaltare av världsarvet Laponia och tog över förvaltningen från Länsstyrelsen i Norrbotten den 1 januari 2013. Tjuottjudus är det lulesamiska ordet för att ta hand om något, att förvalta. I styrelsen är de samiska representanterna i majoritet, men alla beslut ska fattas i konsensus mellan alla parter. Parterna är samebyarna i Laponia (Baste cearru, Sirges, Tuorpon, Unna tjerusj, Jáhkágaska tjiellde, Gällivare skogssameby, Luokta Mávas, Sierru och Udtja), Jáhkámáhkke/Jokkmokk och Jiellevárre/Gällivare kommuner, Länsstyrelsen i Norrbotten och Naturvårdsverket. Dessa har bildat en ekonomisk förening med huvudkontor i Jáhkámáhkke/Jokkmokk. Efter en försöksperiod ska arbetet utvärderas 2016-12-31, men ambitionen är att organisation ska bli permanent.

Laponia är ett av få världsarv där en urbefolkning brukar området. För svenska förhållanden är denna form att förvalta skyddade områden något helt nytt.

Biosfärområden

Unesco har ett program för hur natur- och kulturmiljöer kan bevaras och förvaltas samtidigt som området brukas och är bebott. Biosfärområden är pilotområden där nya metoder och ny kunskap testas för att nå en långsiktigt hållbar samhällsutveckling. I Sverige är biosfärområden ett komplement till kultur- och naturreservat, nationalparker och andra utpekade områden med höga natur- och kulturvärden. Människor ska kunna bo i biosfärområden. Beslut om biosfärområdet ger i sig inte ett skydd i juridisk mening. Vindelälven i Västerbottens län utreds för närvarande som ett biosfärområde (www.naturvardsverket.se).

5. SAMLAT PROGRAMFÖRSLAG

Redan i det första programmet för bevarande av det samiska kulturarvet 1998 formulerades några övergripande målsättningar som fortfarande är aktuella. Grundläggande för att uppnå framgång vad gäller samiskt kulturmiljöarbete är att det finns ekonomiskt långsiktiga förutsättningar för att bedriva och utveckla arbetet. Samiska organisationer måste ges förutsättningar att utveckla arbetet efter sina egna förutsättningar och prioriteringar. Fortfarande finns behov av samordning kring information, rådgivning och uppföljning av insatser inom det samiska kulturmiljöområdet liksom samverkan mellan olika aktörer. Likaså kvarstår behovet av utbildningar och seminarier som motsvarar både intresserade privatpersoners, samebyars, sameföreningars och yrkesverksamma inom kulturmiljövårdens varierande behov. Det finns idag ingen myndighet eller institution som har ett nationellt uppdrag att ha en överblick över samiska kulturmiljöfrågor. Även om RAÄ har ett nationellt överinseende för kulturmiljövården saknar myndigheten expertkunskap inom det samiska kulturområdet. Därför är det angeläget och nödvändigt att det finns aktuella nationella och regionala program för det samiska kulturarvs- och kulturmiljöarbetet. Programmen ska uppdateras kontinuerligt. Lika viktigt är det att det finns väl fungerande nätverk för alla som arbetar med samiska kulturmiljöfrågor.

Förutom dessa övergripande frågor har vi valt att samla behoven i ett antal aktuella fokusområden; kunskapsunderlag, information, konsekvenser av klimatförändringar, den europeiska landskapskonventionen, miljö kvalitetsmålen samt vård och skydd. De olika fokusområdena överlappar delvis varandra.

5.1 Kunskapsunderlag

Ett allvarligt hot är bristen på kunskapsunderlag vad gäller bland annat yttäckande fornminnesinventeringar och byggnadsinventeringar. Stora delar av fjällområdet har aldrig fornminnesinventerats och byggnadsinventeringar har endast genomförts i västerbotensfjällen. Stora delar av skogslandet i Norrbottens län är inte heller fornminnesinventerade. Kraven från både samebyar och myndigheter på kunskapsunderlag är idag akut eftersom det samiska området utsätts för nya storskaliga exploateringar samtidigt som klimatförändringar innebär att viktiga kulturmiljöer växer igen. En annan anledning till att det är bråttom att dokumentera övergivna samiska kulturmiljöer är att det endast finns ett fåtal äldre samer som kommer ihåg och kan berätta om platserna och de samiska ortnamnen. Det finns ett växande behov av kunskap om de samer som har levt utanför dagens renskötselområde. Fortfarande finns det muntliga traditioner och berättelser från till exempel Hälsingland och södra Dalarna om samisk närvaro som måste tas tillvara.

5.1.1 Målsättning

Det finns tillgång till aktuellt kunskapsunderlag om samiska kulturlandskap hos berörda myndigheter, organisationer och allmänhet.

5.1.2 Behov och prioriterade områden

- Fornminnesinventering i områden där det råder exploateringstryck.
- Fornminnesinventering i vinterbetesområden i skogslandet.
- Vidareutveckla metoder för att söka fornlämningar i det samiska landskapet, till exempel med laserscanning.
- Dokumentera samisk närvaro utanför dagens renskötselområde.
- Dokumentera samiska ortnamn, framför allt utifrån muntlig kunskap.
- Dokumentera den äldre generationens samers muntliga kunskap om markanvändning, renskötsel, traditionell kunskap, äldre bosättningsmönster med mera.
- Dokumentera muntlig kunskap om dagens renskötsel.
- Dokumentation kring samer som lever långt från traditionellt samiskt levnadssätt, till exempel i storstäder.
- Samebyarna lägger in sina kulturhistoriskt intressanta platser i renbruksplaner och RenGIS.
- En samlad överblick över samiskt byggnadsskick, lokala byggnadstraditioner och byggnadsbestånd inklusive samiska nybyggen.
- Sammanställning av befintliga fornminnesinventeringar och dokumentationer.
- Vetenskaplig bearbetning och analys av inventeringsmaterial och dokumentationer som finns insamlat hos institutioner och samebyar.

5.2 Information

Behovet av information om samisk närvaro, kulturarv och historia i olika former är stort, alltifrån informativa utställningar till undervisningsmaterial. Information behövs inom det samiska samhället men framför allt till myndigheter, skolor och allmänhet.

5.2.1 Målsättning

Kunskapen om samiska kulturlandskap är god hos myndigheter, organisationer och allmänhet.

5.2.2. Behov och prioriterade områden

- Öka medvetenheten om den samiska historien och kulturmiljöerna genom projekt, kurser och olika utbildningsinsatser vad gäller till exempel kulturminnesregistrering, byggnadsteknik.
- Produktion av informativa vandringsutställningar om samisk historia, kultur och vardagsliv.
- Produktion av läromedel för olika målgrupper
- Bearbeta det kunskapsmaterial som samlas in i olika projekt m.m. så att det blir tillgängligt som informationsmaterial på olika nivåer.
- Produktion av informationsbroschyrer, appar, skyltar med mera.
- Samnordiska konferenser som belyser de samiska kulturlandskapsfrågorna.

5.3 Klimatförändringar

Klimatförändringarna med bland annat stigande temperatur medför stora utmaningar för kulturmiljövården. Igenväxning av gamla samiska kulturmiljöer, snabbare nedbrytning av arkeologiskt material och att material som har varit infruset i snölegor tinar fram är några konsekvenser. Forskning kring hur klimatförändringarna påverkar miljön är därmed ett angeläget forskningsområde. Vad gäller organiskt material som tinar fram krävs särskilda insatser för att tillvarata detta nästan helt okända kulturarv. I förhållande till jämförbara länder med liknande klimat är detta arbete mycket eftersatt i Sverige. I till exempel Norge är detta sedan länge ett etablerat eget forskningsfält.

5.3.1. Målsättning

Kunskapen om hur klimatförändringarna påverkar samiska kulturlandskap har ökat och det finns strategier för att möta dessa hot

5.3.2. Behov och prioriterade områden

- Forskning och projekt som visar hur klimatförändringar med stigande temperatur påverkar det samiska kulturlandskapet, både vad gäller igenväxning samt snö- och isavsmältning.
- Forskning kring hur organiskt material som tinar fram ur snölegor och glaciärer ska tas tillvara och behandlas.
- Hitta metoder för att mäta klimatförändringens påverkan på samiska kulturmiljöer.

5.4 Europeiska landskapskonventionen

För att få förståelse för det samiska kulturlandskapet, dess förändring och betydelse måste kunskapen ökas hos myndigheter och samhället i övrigt. Även hos samerna själva behövs kunskap och medvetenhet om det egna kulturlandskapet och dess historia. I enlighet med konventionens målsättning ska det vara samiskt deltagande och inflytande i beslut och processer som rör det samiska landskapet både lokalt och regionalt. Samisk förvaltning av de egna markerna som i exemplet Laponia stämmer väl överens med konventionens intentioner.

En viktig fråga blir hur förändringar i landskapet, till exempel på grund av exploateringar eller klimatförändringar, ska hanteras.

5.4.1 Målsättning

Landskapskonventionens intentioner är implementerade

5.5 Miljökvalitetsmålen

Storlagen fjällmiljö

Riksdagens definition: ”Fjällen ska ha en hög grad av ursprunglighet vad gäller biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Verksamheter i fjällen ska bedrivas med hänsyn till dessa värden och så att en hållbar utveckling främjas. Särskilt värdefulla områden ska skyddas mot ingrepp och andra störningar”.

Levande skogar

Riksdagens definition: ”Skogens och skogsmarkens värde för biologisk produktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden bevaras samt kulturmiljövärden och sociala värden värnas.”

Myllrande våtmarker

Riksdagens definition: ”Våtmarkernas ekologiska och vattenhushållande funktion i landskapet ska bibehållas och värdefulla våtmarker bevaras för framtiden”.

2012 gjorde Naturvårdsverket en fördjupad utvärdering av miljömålsarbetet. Bedömningen var att 14 av de 16 miljökvalitetsmål som riksdagen beslutat om inte kommer att nås till målåret 2020. Bland målen som inte nås ingår Storlagen fjällmiljö, Levande skogar och Myllrande våtmarker.

I fjällmiljön är kunskapen om kulturmiljövärden fortfarande bristfällig. Merparten har inte heller inventerats. Hotbilden har ökat genom bland annat mineralprospekteringar och etablering av vindkraftsparker. Detta i kombination med ökande turism och fler terrängfordon påverkar rennäringen negativt och kan vara förödande för möjligheterna att behålla ett betespräglat fjällandskap. I våtmarkerna förstörs kulturhistoriska värden genom torvbrytning och skogsbruk samt upphörd hävd. I skogsmarken skadas fortfarande ungefär 50 % av fornlämningarna i samband med avverkningar.

Beträffande miljökvalitetsmålet Storlagen fjällmiljö så genomför Naturvårdsverket en särskild satsning på forskning som kan vara ett stöd för arbetet med att uppnå målet. Satsningen vill uppmuntra ett helhetsperspektiv på fjällandskapet och bygger på nära samverkan med berörda fjällaktörer. Tillsammans med RAÄ har det gjorts en speciell utlysning för medel till forskning om integrerad natur- och kulturmiljövård. Även medel för att implementera forskningsresultaten har avsatts. Hela satsningen pågår 2013–2017. Forskningssatsningen följs av en arbetsgrupp där bland annat representanter från Sameetinget, SSR och Åjtte ingår. Även länsstyrelser och turismorganisationer är representerade i arbetsgruppen.

5.5.1. Målsättning

Resurser är avsatta så att de nationella miljökvalitetsmålen kan uppnås.

5.5.2 Behov och prioriterade områden

- Dokumentation av lämningar och miljöer i fjällandskap.
- Uppföljning av skador på fornlämningar i skogslandet.
- Dokumentation av samiska miljöer i våtmarker.

5.6 Vård och skydd

Utifrån den mångfacetterade hotbild som är aktuell för åtskilliga samiska kulturmiljöer finns det ett växande behov av skydd i olika former. Kommunerna har stora möjligheter att skydda och vårda samiska kulturmiljöer genom sina planinstrument detaljplan, översiktsplan och områdesbestämmelser. Det finns även möjligheter för staten att skydda värdefulla kulturmiljöer genom att till exempel inrätta kulturresevat eller besluta om byggnadsminne. Även kommuner kan inrätta kulturresevat. Särskilt två planeringsinstrument känns extra viktiga att arbeta vidare med. Dels riksintressena för kulturmiljövärden och dels de kommunala kulturmiljöprogrammen.

Riksintresse för kulturmiljövården: Riksintressen är geografiska områden med värden av nationell betydelse. Områdena ska enligt Miljöbalken så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada dessa värden. RAÄ har en nationell överblick över landets riksintressen för kulturmiljövården. Boverket har uppsikt över hur systemet med riksintressen tillämpas. Riksintressen för kulturmiljövården upprättades i samband med den fysiska riksplaneringen på 1970-talet som en del i en strategi för att integrera kulturmiljövårdens intressen i samhällsplaneringen. Krav ställdes på att ha en helhetsyn med utgångspunkt från de kulturhistoriska värdena i samlade miljöer, jämfört med tidigare då utgångspunkten var äldre objekt som unika eller synnerligen märkvärdiga. Översyn av riksintresseområdena sker med viss oregelbundenhet och många områden har fortfarande samma motivering som de gavs på 1970-talet. Ny kunskap har inte alltid inarbetats i urval och beskrivningar.

Kommunala kulturmiljöprogram: Det är kommunerna själva som svarar för innehållet i de kommunala kulturmiljöprogrammen. Kommunerna har också ett stort ansvar och befogenheter gällande olika åtgärder som skydd för miljöerna eller objekten. De kulturhistoriska värden som lyfts fram i programmet bör inarbetas i den kommunala översiktsplanen. Ett av problemen med de kommunala kulturmiljöprogrammen är att det har saknats en tydlig och enhetlig definition av vad ett kulturmiljöprogram är, samt att de ofta bygger på äldre inventeringsmaterial som byggnads- eller fornminnesinventeringar från 1970- och 1980-talen. Några kommuner har därför valt, eller står inför att, revidera sina kulturmiljöprogram.

Inför kommande översyner av riksintressen och kommunala kulturmiljöprogram är det viktigt att samiska värden inarbetas och att värdefulla landskapselement ges en tydlig plats. Förutom att arbetet ska ske i samarbete med samebyar, föreningar och andra samiska institutioner bör även vikt läggas vid att de samiska samordnarna involveras i arbetet. Sverige har i dag 19 samiska förvaltningskommuner. I språklagen, som ligger till grund för inrättandet av förvaltningskommunerna, anges att ”det allmänna har ett särskilt ansvar för att skydda och främja de nationella minoritetsspråken. Det allmänna ska även i övrigt främja de nationella minoriteternas möjligheter att behålla och utveckla sin kultur i Sverige. Barns utveckling av en kulturell identitet och användning av det egna minoritetsspråket ska främjas särskilt.” (Språklagen 2009:600, 4 §). Översyn av kommunala kulturmiljöprogram skall alltså även ses som ett sätt att tydliggöra och utveckla de samiska förvaltningskommunernas ansvar och möjligheter.

5.6.1. Målsättningar

Vid programtidens slut är kommunala kulturmiljöprogram och riksintressen för kulturmiljövården inom det samiska området reviderade utifrån ett samiskt perspektiv.

Det finns ett representativt urval av samiska lämningar och kulturmiljöer som är skyddade och vårdade.

5.6.2. Behov och prioriterade områden

- Samebyarna arbetar fram kulturmiljöplaner där de väljer ut kulturmiljöer som de anser vara värdefulla att vårda, skydda respektive lyfta fram. Kulturmiljöplanerna ska uppdateras med jämna mellanrum så att de är levande dokument.
- Kommunerna upprättar kulturmiljöprogram och strategier där samiska miljöer är ett självklart inslag. Arbetet ska göras i samarbete med samiska institutioner, samebyar och föreningar.
- De statliga markägarna har strategier för arbetet med samiska kulturmiljöer.
- Kommunerna har anställda kommunantikvarier, eller flera kommuner ”delar” på en kommunantikvarie med samisk kompetens. Även berörda myndigheter har egna antikvarier med samisk kompetens.
- Initiera uppföljning av skötsel av skyddade och vårdade samiska kulturmiljöer (gällande skadegörelse, nedskräpning, erosion etc.).
- Ökat antal skyddade samiska kulturmiljöer som byggnadsminnen, kulturresevat eller riksintressen.
- Ökat skydd och vård av samiska kulturmiljöer i skogslandet.

6. FINANSIERINGSMÖJLIGHETER

Det finns olika möjligheter till finansiering till åtgärder för att bevara, bruka och utveckla det samiska kulturlandskapet. Finansieringsmöjligheterna skiljer sig delvis åt mellan de olika länen samtidigt som nya möjligheter till finansiering kan dyka upp under de närmaste åren. Nedan beskrivs några finansieringsmöjligheter som är aktuella när programmet skrivs i november 2014.

EU-program

När detta program skrivs pågår fortfarande arbetet med att formulera och anta nya EU-program för perioden 2015–2020. Vi vet därför inte vilka stöd som kommer att bli aktuella för åtgärder vad gäller bevarande, brukande och utveckling av det samiska kulturlandskapet.

Från mitten av 2015 går det att ansöka om bidrag från LLU (Lokalt Ledd Utveckling) som ersätter Leader. För varje LLU-område finns en LAG-grupp som skriver egna prioriteringar för hur medlen ska användas.

Lona (lokala naturvårdssatsningar)

Bidrag finns att söka på respektive kommun.

Bidrag till kulturmiljövård från länsstyrelserna

Hos Länsstyrelsen kan man ansöka om bidrag till Kulturmiljövård, läs mer på respektive Länsstyrelses hemsida.

Bygdeavgiftsmedel på kommunerna

Läs mer på respektive kommuns hemsida om det finns möjlighet att söka bygdeavgiftsmedel och vad medlen kan användas till.

Skogsstyrelsens NOKÅS-bidrag

Hos Skogsstyrelsen finns möjlighet att söka bidrag för kulturmiljövårdande åtgärder, bland annat röjningar och markeringar av lämningar. Bidraget kan sökas av skogsägare, ombud på skogsbolag men också av andra personer om man har markägarens tillåtelse.

7. UPPFÖLJNING AV PROGRAMMET

Detta program omfattar tidsperioden 2015 till 2020. En uppföljning av programmet bör ske under år 2020. De institutioner som har medverkat i arbetet med programmet har ett gemensamt ansvar för uppföljning.

REFERENSER

Aronsson, K-Å. 1995. *Samiska kulturmiljöer i Sverige: en forskningsöversikt*. Studier till kulturmiljöprogram för Sverige. Riksantikvarieämbetet.

Bevarande av det samiska kulturarvet – Program 2008–2012. Duoddaris 24, Ájtte.

Kulturmiljövården i fjällområdet i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län. Kulturhistorisk utredning Västerbottens museum 2008.

Riksantikvarieämbetet 1998. *Bevarande av det samiska kulturarvet – Program för stöd 1998–2000*.

Riksantikvarieämbetet 2003. *Bevarande av det samiska kulturarvet – Program för stöd 2003–2007*.

Riksantikvarieämbetet 2008. *Utvärdering av indikatorn skyddade fjällmiljöer*.

Hemsidor:

Laponia.nu

www.kulturradet.se

www.naturvardsverket.se

www.raa.se

www.regeringen.se

www.sametinget.se

www.unesco.se

www.sfv.se

www.sveaskog.se

www.skogsstyrelsen.se

www.skogsstyrelsen.se/renbruksplan/

www.miljomal.se

Bilaga 1.

FN:s urfolksdeklaration

FN:s generalförsamling antog 2007 en deklaration som syftar till att skydda urfolks speciella rättigheter. Deklarationen fastslår individuella och kollektiva rättigheter för urfolk, liksom deras rätt till bland annat kultur, identitet, språk, anställning, hälsa och utbildning. Den fäster även stor vikt vid urfolkens rätt att behålla och stärka sina egna institutioner, kulturer och traditioner; den förbjuder diskriminering av urfolk och främjar deras fulla och verksamma delaktighet i alla frågor som berör dem och deras rätt att förbli särskilda samt deras egna visioner om ekonomisk och social utveckling.

Även om en deklaration av generalförsamlingen inte är juridiskt bindande inom internationell rätt är den ett uttryck för den dynamiska utvecklingen av de internationella juridiska normerna och återspeglar FN:s medlemsstaters föresatser att gå i en viss riktning. FN beskriver detta som att fastslå en viktig standard för behandlingen av världens urfolk. Några artiklar har stor betydelse för kulturmiljöarbetet och bör därför lyftas fram:

- Artikel 11: Urfolken har rätt att utöva och återuppliva sina kulturella traditioner och sedvänjor, som bland annat innefattar arkeologiska och historiska platser.
- Artikel 12: Urfolken har rätt att behålla, skydda och enskilt ha tillträde till sina religiösa och kulturella platser.
- Artikel 13: Urfolken har rätt att välja och behålla sina egna namn på platser.
- Artikel 25: Urfolken har rätt att behålla och förstärka sin speciella andliga anknytning till sin traditionellt ägda eller på annat sätt besatta och utnyttjade mark, sina territorier, sina vattenområden och sina kustområden och andra resurser samt att åta sig ansvaret härför gentemot kommande generationer.
- Artikel 31: Urfolken har rätt att behålla, kontrollera, skydda och utveckla sitt kulturarv.
- Artikel 32: Urfolken har rätt att bestämma och utforma sina prioriteringar och strategier för utveckling och utnyttjande av mark, territorier (läs samebyar) och andra resurser som tillhör dem.

Sveriges kulturpolitiska mål

De nationella kulturpolitiska målen beslutades av riksdagen i december 2009. Målen ska *styra den statliga kulturpolitiken men ska även kunna vägleda kulturpolitiken i kommuner och landsting*. Kulturen ska vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft med yttrandefriheten som grund. Alla ska ha möjlighet att delta i kulturlivet. Kreativitet, mångfald och konstnärlig kvalitet ska präglade samhällets utveckling.

För att uppnå målen ska kulturpolitiken:

- främja allas möjlighet till kulturupplevelser, bildning och till att utveckla sina skapande förmågor,
- främja kvalitet och konstnärlig förnyelse,
- främja ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas,
- främja internationellt och interkulturellt utbyte och samverkan inom kulturområdet,
- särskilt uppmärksamma barns och ungas rätt till kultur (Regeringskansliets hemsida).

Konventionen om biologisk mångfald

Den ökande förlusten av arter, naturtyper och ekosystem – biologisk mångfald – är ett av de största globala problemen eftersom människan är helt och hållet beroende av biologiska resurser och ekosystemens tjänster. För att motverka utarmningen av arter utarbetade världens regeringar konventionen om biologisk mångfald 1992. Syftet är att bevara livets variationsrikedom på jorden och är ett gemensamt försök från världssamfundet att komma till rätta med det stora problem som förlust av ekosystem, arter och gener gör. Speciellt två artiklar berör samerna som urfolk:

10 c: Staterna ska skydda och uppmuntra sedvanligt nyttjade av biologiska resurser i enlighet med traditionella sedvänjor som är förenliga med kraven för bevarande och hållbart nyttjade.

8 j: Staterna åtar sig att respektera, bevara och bibehålla traditionell kunskap som är relevant för bevarande och hållbar utveckling av biologisk mångfald.

Till konventionen beslutad ”parties to the Convention” att anta AKWÉ: Kons frivilla riktlinjer. De ska ge vägledning för myndigheter vid konsekvensbedömningar där urfolks marker är berörda av exploateringar.

Bilaga 2.

Certifiering av skogsbruket

FSC (Forest Stewardship Council) är en oberoende, internationell medlemsorganisation. FSC ska uppmuntra till ett miljöanpassat, samhällsnyttigt och ekonomiskt livskraftigt bruk av världens skogar. En certifiering enligt FSC är ett frivilligt åtagande av skogsbruket och innebär att man visar hänsyn utöver vad lagen säger. Svenska FSC är en anpassning av FSC till svenska förhållanden och gäller sedan 1 juni 2010. Samråd med berörd sameby ska enligt skogsvårdslagen alltid ske på åretruntmarkerna, medan samråd endast är frivilligt utanför dessa. Enligt FSC ska däremot samråd alltid genomföras inom hela renskötselområdet som det definieras i enlighet med Statens planverk 1978. FSC gäller dock inte koncessionssamebyarna med motiveringen att ”FSC-standardens princip 3 handlar uteslutande om urfolkens rättigheter, vilka inte omfattar privata markägare som äger renar med tillstånd av länsstyrelsen inom koncessionsområdena. Hänsyn till koncessionsrenskötsel som näring omfattas av övriga relevanta delar av standarden”. Staten och samtliga större skogsbolag inom renskötselområdet är alla FSC-certifierade. Princip 3 i FSC-standardens behandlar ursprungsfolkens rättigheter. Det framgår också att med ursprungsfolk avses samerna. Ursprungsfolks lagliga och hävdvunna rättigheter att äga, nyttja och förvalta sina landområden ska erkännas och respekteras.

- Kriterium 3.1: Ursprungsfolk ska ha kontroll över skogsbruket på sina landområden och territorier, såvida de inte genom frivilligt medgivande och med kännedom om konsekvenserna delegerar detta inflytande till andra instanser.
- Kriterium 3.2: Skogsbruk ska inte hota eller försvaga ursprungsfolks tillgångar eller besittningsrättigheter, varken direkt eller indirekt.
- Kriterium 3.3: Platser av särskild kulturell, ekologisk, ekonomisk eller religiös betydelse för ursprungsfolk ska tydligt identifieras i samverkan med denna befolkning samt erkännas och skyddas av skogsbrukare.
Det senare kriteriet utvecklas vidare genom att:
 - 3.3.1: Skogsbrukare med markinnehav inom renskötselområdet ska ta hänsyn till och respektera områden och platser av särskild kulturell, ekologisk, ekonomisk eller religiös betydelse för samerna. Dessa är gamla boplatser och andra samiska kulturlämningar, flyttningsleder, naturliga samlingsställen, övernattningsställen (rastbeten), svåra passager, särskilt viktiga hänglavsområden, arbetshagar och kalvningsland samt kulturellt viktiga stigar och offerplatser. Dessa ska dokumenteras vid samråden eller genom samebyarnas markanvändningsredovisningar, renbruksplaner eller riksintresseredovisningar för renskötsel.

FSC anger regler både för hur fornlämningar och andra värdefulla kulturmiljöer ska dokumenteras och hur dessa ska skyddas vid skogsbruksåtgärder. I några fall nämns även konkreta exempel såsom träd med tydliga äldre kulturspår (barktäkter).

Mindre skogsägare väljer istället för FSC oftast en certifiering enligt PEFC (The Programme for the Endorsement of Forest Certifications schemes). Några av de större skogs-

bolagen är certifierade enligt båda systemen. Den svenska PEFC-standard baseras på "Lissabondeklarationen" 1998 och målsättningen är att utveckla ett uthålligt skogsbruk med god balans mellan produktion, miljö och sociala/kulturella intressen. Villkoren är inte lika omfattande som FSC, men samråd ska även här ske inom hela renskötselområdet. Svenska PEFC definierar renskötselområdet som de områden där renbeteskommissionen 2006 ansåg att renbetesrätt var bevisad eller sannolik.

Större skogsägare med markinnehav inom renskötselområdet (3 § rennäringslagen 1971:437) ska inte anlägga bestånd med främmande trädslag inom för näringen särskilt viktiga platser om inte annat överenskomms i samråd. Dessa är viktiga boplatser och andra samiska kulturlämningar, flyttningsleder, naturliga samlingsställen, övernattningsställen (rastbeten), svåra passager, särskilt viktiga hänglavsområden, arbetshagar och kalvningsland samt kulturellt viktiga stigar och offerplatser. Dessa ska dokumenteras vid samråden eller genom samebyarnas markanvändningsredovisningar, renbruksplaner eller riksintresseredovisningar för renskötsel. Även träd med tydliga kulturspår ska sparas.

Båda certifieringarna anger tydligt att samiska kulturmiljöer ska värnas, men lägger samtidigt ett stort ansvar på berörda samebyar att själva definiera vad som anses som "kulturellt viktiga" områden. Det finns alltså både en möjlighet för samebyarna att föra in och påverka kulturmiljöhänsynen i samråden, vilket är särskilt viktigt i områden som inte tidigare fornminnesinventerats. Det finns samtidigt en risk att hela ansvaret för kulturmiljön skjuts över på samebyn så att hänsyn inte tas om samebyn inte nämner detta vid samrådet.

Bilaga 3.

Renbruksplaner, RenGIS

Skogsstyrelsen har sedan 2005 ett regeringsuppdrag att upprätta Renbruksplaner (RBP) för samebyarna i samverkan med Sametinget. Arbetet inleddes 1998 med två samebyar och har sedan utvecklats så att numera femtio samebyar har eller är på gång att färdigställa en grundversion av sin renbruksplan. Målet är att:

- Förbättra underlaget för operativ renskötsel
- Förbättra underlaget för samrådsdiskussioner med andra markanvändare
- Producera information som kan kombineras med andra markanvändares databaser

Renbruksplanen började som ett samrådsunderlag med skogsbruket, men har allt mer kommit att användas vid alla typer av samråd med markanvändare. Nuvarande projektfas avslutas under 2014, men en ny ansökan är inlämnad till regeringen för en fortsatt satsning. Eftersom renbruksplanen allt mer används vid all slags samhällsplanering kommer Sametinget att ta över huvudmannaskapet för projektet.

RenGIS är det dataprogram som används för att skapa och ajourhålla renbruksplanerna, men också för att hantera andra datakällor, underlag och bakgrundskartor. Programmet är licensfritt och gratis och kan installeras på fritt antal datorer inom varje sameby. Programmet är utdelat till samtliga samebyar. Förutom renbruksplanen används RenGIS även för att bearbeta och visa data från GPS-försedda renar. Samebyarna äger det material som de själva bidrar med till sin renbruksplan, men eftersom RenGIS är kompatibelt med alla vanligt förekommande GIS-program så kan man skicka och ta emot data i form av till exempel shapefiler. RenGIS är framför allt ett kommunikationsverktyg som ska användas för att underlätta informationsflödet både internt inom samebyn och externt mot andra markanvändare och/eller myndigheter. En viktig del i RenGIS är omvärldsfaktorerna, som är en sammanställning av publika data från olika myndigheter och som berör renskötseln. Här finns data som rör vindkraft, gruvor, vattenkraft med mera men också natur och administrativa gränser. Även kulturmiljön är representerad med kartskikt som visar FMIS, Skog & Historia, kulturresevat och riksintressen för kulturmiljön. Alla kartskikt som samebyarna efterfrågar är inte åtkomliga eller ens digitaliserade. Därför finns i RenGIS verktyget "Mina omvärldsfaktorer" där samebyarna själva kan digitalisera objekt inom en kategori som de själva definierar. En kategori som tagits fram på försök är kategorin Kulturarv. Denna har gjorts så bred att det är möjligt att registrera alla former av kulturarv som kulturspår, berättelser, byggnader/anläggningar, samebyns historia, personhistoria, platshistoria, samiska ortnamn, jojk (ljudfiler) med mera. Huvudsaken är att det som registreras kan bindas till en punkt eller ett område på en karta. Det spelar alltså ingen roll om det rör sig om fysiska objekt, ett biologiskt kulturarv eller immateriella värden. Syfte med kulturarv i renbruksplanerna:

- Samråd: Samrådsplikten gentemot samebyarna ger dessa en möjlighet att lyfta kulturmiljöfrågorna i många olika sammanhang.

- MKB (miljökonsekvensbeskrivning): Samiska kulturmiljöer lyfts sällan fram i MKB och samebyarna tycker ofta att de beskrivningar som finns inte är rättvisande. Detsamma gäller för SKB (social konsekvensbeskrivning).
- FSC: Certifierat skogsbruk ska ta hänsyn till platser av kulturell, ekologisk, ekonomisk eller religiös betydelse för samerna. I samråden har därför samebyarna möjlighet att påverka nivån på kulturmiljöhänsynen (se särskilt avsnitt).
- Kunskapsöverföring: Den äldre generationen ges möjlighet att föra vidare platsbunden historik till den yngre. Det är även möjligt att dela med sig av informationen till intressenter utanför samebyn.
- Rättighetsfrågor: Samisk historisk närvaro har under de senaste åren allt mer ifrågasatts på många platser inom renskötselområdet. En ökad kunskap om både fysiska och immateriella spår gör att den nutida samiska närvaron stärks.
- Samebyn som kulturbärare för den samiska kulturen: Alla samer är inte sameby-medlemmar och ibland ifrågasätts därför renskötselns ställning som samisk kulturbärare. Alla samer har dock sina rötter i renskötselområdet och ett ökat engagemang för kulturmiljöfrågor i samråden (i samarbete med exempelvis sameföreningar) skulle stärka samebyns roll som kulturbärare.
- Det samiska perspektivet: Det finns en risk att kulturmiljövården inte uppmärksammar kulturmiljöer som anses viktiga för samer. Dessa kulturmiljöer riskerar få att falla mellan stolarna.

Det finns också planer på att lägga till ett historiskt RenGIS med olika skikt som sammanställs inom projektet och som alla samebyar kan få tillgång till. Detta skikt innehåller bland annat rektifierade generalstabskartor över hela renskötselområdet, digitaliserat material från 1900-talets renbetesutredningar (togs fram av gränsdragningskommissionen inför 2006 års utredning) samt digitaliserat material från Ernst Mankers arbete med både fjäll- och skogssamebyarna.

I förlängningen är det tänkt att RenGIS ska kunna användas av samebyarna för att göra egna kulturmiljöplaner.

